

**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН
БИЛИМ БЕРҮҮ ЖАНА ИЛИМ МИНИСТРЛИГИ**

**И. АРАБАЕВ атындагы
КЫРГЫЗ МАМЛЕКЕТТИК УНИВЕРСИТЕТИ**

**Ж. БАЛАСАГЫН атындагы
КЫРГЫЗ УЛУТТУК УНИВЕРСИТЕТИ**

Д 13.23.673 диссертациялык кеңеши

Кол жазма укугунда
УДК 37.015.3;159.9 (575.2) (043.3)

АБДЫКАИМОВА СВЕТЛАНА ЮРЬЕВНА

**ӨСПҮРҮМДӨРДҮН ӨЗҮН-ӨЗҮ ЖӨНГӨ САЛУУСУ ОКУУ
ИШМЕРДҮҮЛҮГҮНҮН ИЙГИЛИКТҮҮЛҮГҮНҮН ФАКТОРУ КАТАРЫ**

19.00.07. – педагогикалык психология

Психология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу
үчүн жазылган диссертациянын

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т Ы

Бишкек – 2023

Диссертациялык иш Х.Карасаев атындагы Бишкек мамлекеттик университетинин педагогика жана психология кафедрасында аткарылган.

- Илимий жетекчи:** **Коңурбаев Тууганбай Абдырахманович**, психология илимдеринин кандидаты, доцент. Кыргыз билим берүү академиясынын Вице-Президенти.
- Расмий оппоненттер:** **Акажанова Алма Таурбековна**, психология илимдеринин доктору, Абай атындагы КазУПУнун доценти.
Шумская Наталья Адыловна, психология илимдеринин кандидаты.
- Жетектөөчү уюм:** Б.Н.Ельцин атындагы КРСУ, дареги: 720000 Бишкек ш., Киев көч., 44

Диссертацияны коргоо 2023-жылдын “_24_” _ноябрда_ саат _13.00_ И.Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университетине, Ж.Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетине караштуу педагогика илимдеринин доктору (кандидаты) жана психология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертацияларды коргоо боюнча Д13.23.673 диссертациялык кеңештин отурумунда корголот. Дареги: 720023, Бишкек ш, 10-микрорайон, Саманчин көч., 10 а.

Диссертация менен И.Арабаев атындагы КМУнун илимий китепканасынан таанышууга болот. Дареги: 720026, Бишкек ш., Раззаков көч., 51, <http://arabaev.kg/do.kg>

Диссертациянын авторефераты 2023-жылдын «_24_» октябрда_ таркатылды.

Диссертациялык кеңештин
окумуштуу катчысы, п.и.к., доцент:

Омурбаева Д. К.

ИЗИЛДӨӨНҮН ЖАЛПЫ МҮНӨЗДӨМӨСҮ

Изилдөөнүн актуалдуулугу.

Азыркы социалдык коом жогорку класстардын окуучуларына бир катар талаптарды коёт: мектепти бүтүрүү; кесиптик жактан өзүн-өзү аныктоо; инсандык жактан өзүн-өзү аныктоо. Ушундай кырдаалда окуучулардын жетишкендиктери, алардын келечектеги адистигине таасирин тийгизүүчү окуу-кесиптик ишмердүүлүгүндө өзгөчө курч көйгөй болуп калат. Ошондой эле жогорку класстардын окуучуларынын инсандык өзгөчөлүктөрүн изилдөө, окуу ишмердүүлүгүнүн эффективдүүлүгүнө таасир берүү менен окуу процессинин ийгиликтүүлүгүнүн факторлорун талдоого мүмкүнчүлүк берет. Мындай жагдайда мектеп окуучуларынын өз алдынча билим алуусун жана окуунун ийгиликтүүлүгүн жогорулатуу максатында окуу ишмердүүлүгүн өз алдынча башкаруу жөндөмдүүлүктөрүн изилдөө бүгүнкү күндүн курч, маанилүү маселеси бойдон калууда.

Методологиялык көз караштар менен принциптердин комплекси, өзүн-өзү жөнгө салууну инсандын аң-сезиминин өз ара байланыштагы удаалаш аракетин, көп маанилүүлүк түзүлүштөрүнүн өзгөчөлүктөрүн ачууга боло турган комплекстүү, көп компоненттүү тутум катары кароого мүмкүндүк берет. Өзүн-өзү жөнгө салууну изилдөөнүн теориялык-эмпирикалык деңгээли улуу өспүрүмдөрдүн окуу ишмердүүлүгүнүн ийгиликтүүлүгүнө пайдубал болуп кызмат кылган инсандык өзгөчөлүктөрдү айкындайт, бул биздин келечегибиздин жемиштүү өнүгүүсүнүн кепилдиги болуп саналат.

Окуу ишмердүүлүгүндө өзүн-өзү жөнгө салуу көйгөйлөрүнө чет элдик жана ата мекендик көп окумуштуулар өз эмгектерин арнашкан, алар: Б.Г.Ананьевдин, А.Н.Леонтьевдин, И.М.Сеченовдун, В.М.Бехтеревдин, Л.С.Выготскийдин, В.В.Зейгарниктин, О.А.Конопкиндин, А.К.Осницкийдин, В.И.Моросанованын, В.П.Иванованын, И.А.Сапогованын, А.Х.Бугазовдун, Н.Н.Палагинанын, А.А.Чазованын, Ч.А.Шакееванын, Т.А.Коңурбаевдин, А.О.Сагынбаеванын ж.б. концепцияларында терең талдоого алынган. Адамдын жүрүм-турумунда өзүн-өзү жөнгө салууну изилдөөлөрдүн санынын көптүгүнө карабастан, өзүн-өзү жөнгө салуунун жашоо чөйрөдөгү ролунун кээ бир өнүттөрү жетишерлик ачылбаган бойдон калган. Ала турган болсок, жогорку класстын окуучуларынын инсандык өзгөчөлүктөрү менен окуу ишмердүүлүгүндө аң сезимдүүлүк менен өзүн-өзү жөнгө салуунун өз ара таасири окумуштуулардын көз жаздымында калган.

Өспүрүмдөрдүн окуу ишмердүүлүгүндө өзүн-өзү жөнгө салуусун иликтөө, жогорку окуу жайлардын абитуриенттеринин билим деңгээлинин төмөндөө тенденциясына байланыштуу да актуалдуу болуп саналат. Өспүрүмдөрдүн өзүн-өзү жөнгө салуусу окуу ишмердүүлүгүн өнүктүрүүгө багытталган социалдык-психологиялык тренингдерди иштеп чыгуу үчүн буталарды айкындоого жол берет.

Иштин максаты: Өспүрүмдөрдүн окуу ишмердүүлүктөрүнүн ийгиликтүүлүгүнө таасир берүүчү өзүн-өзү жөнгө салуунун психологиялык өзгөчөлүктөрүн аныктоо.

Изилдөөнүн милдеттери:

1. “Өзүн-өзү баалоо”, “өз алдынчалык”, “маанилүү түзүлүштөр”, “өзүн-өзү аңдоо” түшүнүктөрүнүн чектерин ажыратуу, “өзүн-өзү жөнгө салуу” феноменине психологиялык кубулуш катары аныктама берүү.

2. Өзүн-өзү жөнгө салуунун психикалык компоненттеринин түзүлүшүн, өнүгүү этаптарын, психологиялык мазмунун изилдөөгө арналган негизги теориялык көз караштарды талдоого алуу.

3. Өзүн-өзү жөнгө салуунун негизинде окуу ишмердүүлүгүнүн ийгиликтүүлүгүнүн факторлорун аныктоо үчүн өспүрүмдөрдүн инсандык өзгөчөлүктөрүн эксперимент жүзүндө изилдөө.

4. Өспүрүмдөрдүн өзүн-өзү жөнгө салуусун активдештирүү жана калыптандыруу боюнча психопрофилактиканын жана психокоррекциянын негизги багыттарын аныктоо.

Милдеттерди чечүү үчүн изилдөөнүн төмөнкү усулдары колдонулду:

- теориялык: коюлган көйгөйдү талдоо, бири-бирин толуктаган философиялык жана психолого-педагогикалык теориялардын жуурулушуусун камтыган комплекстүү көз карашка негизделет;

- эмпирикалык: окуу процессине байкоо жүргүзүү, тесттик-суроолор, көп деңгээлдүү инсандык суратма, ошондой эле эксперимент жүргүзүү үчүн диагностикалык методика; сандык анализ колдонулду.

Изилдөөнүн илимий жаңылыгы жана мааниси. Кыргызстанда алгачкы жолу “өзүн-өзү жөнгө салуу окуу ишмердүүлүгүнүн ийгилигинин фактору”, илимий объект катары психология илиминин өңүтүндө изилденип отурат. Ошондой эле окуу ишмердүүлүгүнүн контекстинде өзүн-өзү жөнгө салууну түшүндүрүүчү теориялык көз караштар жалпыланды жана тереңдетилди; «аң-сезимдүү өзүн-өзү жөнгө салуу» түшүнүгү такталды; аң-сезимдүү өзүн-өзү жөнгө салууну өнүктүрүү үчүн зарыл болгон, инсандын базалык өзгөчөлүктөр аныкталды; улуу өспүрүмдөрдүн окуу ишмердүүлүгүнүн мотивациясын өнүктүрүү мүнөзү көрсөтүлдү. Өзү-өзү жөнгө салуунун жана окуу ишмердүүлүгүнүн төмөнкү деңгээлин профилактикалоонун жана психокоррекциялоонун мүмкүн болуучу буталары, улуу өспүрүмдөрдүн негизги инсандык сапаттарын жана аң сезимдүү мотивдерин калыптандырууда коррекциялык методдордун, психологиялык колдоонун усулдарын иштеп чыгуунун багыттары аныкталды.

Практикалык мааниси: Өспүрүмдөрдүн базалык инсандык сапаттарын жана турмуштук баалуулуктарын оңдоп-түзөө, жеке турмуштук максаттарын калыптандырууда психологиялык жардам боюнча усулдук сунуштар иштелип чыкты. Психодиагностикалык методикалардын апробацияланган комплекстери өспүрүмдөрдүн инсандык сапаттарын диагностикалоо үчүн колдонулушу мүмкүн. Ошондой эле турмуштук маанилүү багыттарды калыптандыруу үчүн негиз катары, окуу ишмердүүлүгүнүн инсандык-кесиптик маанилерин андан ары изилдөө керектиги такталды. Жалпы билим берүү мекемелеринин мугалимдери окуу ишмердүүлүгүнүн инсандын-маанилик багытын окутуунун инновациялык усулдарында пайдалана алышат.

Изилдөөнүн жыйынтыктары мектептеги тренинг-сабактарда, ошондой эле келечектеги педагогдордун: “Инсандын психологиясы”, “Педагогикалык психология”, “Түшүнүү психологиясы”, “Өнүктүрүү психологиясы” деген сыяктуу окуу курстарында киргизилиши мүмкүн.

Коргоого коюлуучу жоболор:

1. Өзүн-өзү жөнгө салуу өзүнө таандык мотивациялык тенденциялары, баалуулук багыттары, маанилүү установкалары, инсандык өзгөчөлүктөрү бар көп деңгээлдүү динамикалык түзүм. Алар адамдын окуу ишмердүүлүгүн тутумдуу аңдаштыруу, жалпы эле өзүн таануу жана өзүн өнүктүрүү жөндөмдүүлүгүн интеграциялоочу, жөнгө салуучулук кызматын аткарып, жүрүм-турум сызыгынын удаалаштыгын аныктап, аң-сезимдин мазмунун ичкериден уюштурат.

2. Окуу ишмердүүлүгүнүн мотивациясы тааным активдүүлүгүнөн көз карандылыкта турат, мында өзүн-өзү жөнгө салуу багыттоочулук кызматты аткарат, бирок окуучулардын өзүн-өзү жөнгө салуусу так эмес, аңдаштырылбаган мүнөзгө ээ.

3. Өзүн-өзү жөнгө салууну андап билүүнүн өнүгүү деңгээли жогорку класстардын окуучуларынын окуу ишмердүүлүгүнүн ийгиликтүүлүгүнө таасир этет. Окуудагы жетишүүсүнүн деңгээли жогору өспүрүмдөр, окуудагы жетишүүсүнүн деңгээли төмөн

өспүрүмдөргө салыштырмалуу өзүн-өзү жөнгө салуусу кыйла жогорку деңгээлде болот. Окуудагы жетишүүсүнүн деңгээли жогору өспүрүмдөр, окуудагы жетишүүсүнүн деңгээли төмөн өспүрүмдөргө салыштырмалуу өз алдынчалыктын, окуу мотивациясынын жана окууга эмоционалдык мамиле жасоонун кыйла жогору деңгээлин көрсөтүшөт. Окуудагы жетишүүсү жогору өспүрүмдөр, окуудагы жетишүүсү төмөн өспүрүмдөргө салыштырганда оптимисттик атрибутивдик стилге көбүрөөк мүнөздүү келишет.

Изденүүчүнүн жекече салымы төмөнкүдө турат: изилденип жаткан көйгөй боюнча илимий изилдөөлөгө талдоо жасалып, анын натыйжалары боюнча илимий божомолдор түзүлгөндүгүндө; эмпирикалык изилдөө жүргүзүүдө; илимий жоболорду түзүүдө; басылмаларды, баяндамаларды, макалаларды даярдоодо.

Иштин апробациясы. Изилдөөдө алынган маалыматтар төмөнкү конференцияларда талкууланган: «Ценностно смысловое самоопределение личности в системе жизненных отношений»: Международный круглый стол, Белгород, 2019; «Образование в XXI ВЕКЕ»: III Международная конференция, Москва, 2020; «Становление человека в онтогенезе»: Международная конференция, Бишкек, 2020; «Наука и практика глобально меняющегося мира в условиях многозадачности, проектного подхода, рисков неопределенности и ограниченности ресурсов»: Международная научно-практическая конференция, Санкт-Петербург, 2020; «Development of Education, Science and Business: Results 2020»: Международная научно-практическая интернет-конференция, Украина, г. Днепр, 2020; Наука и Социум: XII Международная научно-практическая конференция «Инновации в Медицине, Психологии, Педагогике», Россия, Новосибирск-Турция, Кемер, 2021; «Лучшие в Образовании – 2021: Общенациональное Движение «Бобек» Конгресс Ученых Казахстана, Казахстан, г. Нурсултан. Ошондой эле 11 илимий макала жарыяланган.

Диссертациянын түзүмү: киришүүнү, үч бапты, тыянактарды, практикалык сунуштарды, 161 булакты, алардын 33 чет (англис) тилинде, ичине алган адабияттардын тизмесин камтыйт. Изилдөөнүн материалы 162 баракта баяндалган, 10 сүрөт жана 31 таблица жайгаштырылган.

ИЗИЛДӨӨНҮН НЕГИЗГИ МАЗМУНУ

Биринчи бап **“Өспүрүмдөрдүн өзүн-өзү жөнгө салуусу окуу ишмердүүлүгүнүн ийгиликтүүлүгүнүн фактору катары изилдөөсүнүн теориялык өңүттөрү”**, - деп аталып, өзүн-өзү жөнгө салуу түшүнүгүн педагогикалык, психологиялык жана методологиялык жактан теориялык талдоого алынган. *“Психологияда өзү-өзү жөнгө салуу жөнүндө түшүнүк”* деп аталган биринчи параграфта түрдүү психологиялык мамилелердин нугунда аныктамалар берилген. Анда өзү-өзү жөнгө салуу адамдын белгилүү бир түзүмгө: эркин активдүүлүктүн кабыл алынган максатына, ишмердүүлүктүн маанилүү шарттарынын моделине, аткаруучулук иш-аракеттердин программасына, ишмердүүлүктүн ийгиликтүүлүгүнүн белгилерине, жетишкен натыйжалар жөнүндө маалыматтар, натыйжалардын ийгилик белгилеринин шайкештигин баалоого, ишмердүүлүктү коррекциялоо зарылдыгы жөнүндө чечимге ээ боло тургандыгы берилген.

Өзү-өзү жөнгө салуунун өзгөчөлүктөрүн чет элдик авторлор Ч.Шеррингтон, Б.Г.Ананьев, А.Н.Леонтьев, И.М.Сеченов, В. М.Бехтерев, Л.С.Выготский, В.В.Зейгарник, О.А.Конопкин, А.К.Осницкий, В.И.Моросанова изилдешкен, кыргызтандык окумуштуулар Н.Н.Палагина, В.П.Иванова, Ч.А.Шакеева, А.А.Чазова, И.А.Сапогова, А.Х.Бугазов, Т. А. Коңурбаев, А.О.Сагынбаева ж.б. өзүн-өзү жөнгө салууну калыптандыруу боюнча өз концепцияларында, усулдук иштелмелерде жана илимий материалдарда чагылдырышкан.

В.И.Моросанова өзү-өзү жөнгө салууну маалыматтык тутумдун модели катары карап, ал эми О.А.Конопкин өзүн-өзү жөнгө салууну бири-бири менен өз ара байланышкан маалыматтык тутумдун ачык системасына таянып, өзүн-өзү жөнгө салуунун жекече стили түшүнүгүн сунушташкан. Өзүн-өзү жөнгө салууда адам өзүнүн ички, сырткы активдүүлүгүн баалап, өзүн түзөөнү, өзүн колдоону жана өзүн башкарууну камтыган, астына койгон максаттарга жетүүгө багытталган активдүүлүгүнүн тутумдук-уюмдашкан процесси катары карап, өзүн-өзү жөнгө салуунун жекече-типтүү өзгөчөлүктөрүнө изилдөө жүргүзүшкөн. Адамдын ишмердүүлүгүнүн майнаптуулугу, анын өзүн-өзү жөнгө салуусунун өнүккөндүгүнөн көз каранды болот. Аң-сезимдүү өзүн-өзү жөнгө салуунун кызматтык моделине автор төмөнкү түзүмдөрдү кошот: ишмердүүлүктүн кабыл алынган максатын, маанилүү шарттардын субъективдүү моделин (аткаруучулук иш-аракеттерди андан аркы программалоо үчүн маалыматтын булагы болуп чыгат), аткаруучулук иш-аракеттердин программасын, максатка жетишүүнүн субъективдүү белгилердин тутумун (ишмердүүлүктүн баштапкы максатын конкреттештирүүчү ийгиликтин белгилери), натыйжаларды көзөмөлдөө жана баалоону, өзүн-өзү жөнгө салуу тутумун коррекциялоо жөнүндө чечимди.

Өзүн-өзү жөнгө салуунун мүнөздөмөлөрүнө төмөнкүлөрдү киргизүүгө болот: адекваттуулук, аң-сезимдүүлүк, ийкемдүүлүк, ишенимдүүлүк жана туруктуулук. Жеке өзүн-өзү жөнгө салуунун интегралдык мүнөздөмөсү болуп, жалпы деңгээл же өзүн-өзү аң-сезимдүү жөнгө салуунун өнүгүү деңгээли саналат. Көп сандаган изилдөөлөр көрсөткөндөй, практикалык ишмердүүлүктүн ар башка түрлөрүнүн ийгиликтүүлүгүн, өзүн-өзү жөнгө салуунун толук тутумунун калыптангандыгы камсыз кылат.

Өзүн-өзү жөнгө салуу адамдын активдүүлүгүнүн аныкталган түзүмүн: эркин активдүүлүктө кабыл алган максатына, ишмердүүлүктүн маанилүү шарттарынын моделине, аткаруучулук аракеттердин программасына, ишмердүүлүктүн ийгиликтүүлүгүнүн белгилерине, жетишилген натыйжалар жөнүндө маалыматка, натыйжалардын ийгиликтин белгилерине дал келишин баалоого, ишмердүүлүктү коррекциялоого зарыл болгон чечимдердин тутумдуу-уюмдаштырылган процессин берет. Ошондой эле эмоциялык өзүн-өзү жөнгө салуу – бул адамдын өзүнүн эмоцияларын эркин жөнгө салуу жөндөмдүүлүгүндө жаткан инсандын касиети деп тыянак кылууга да болот. Инсандын ушул касиети, анын аң сезимдүүлүгү, багытталгандыгы менен тыгыз байланышкан.

Биринчи баптын экинчи параграфы: *“Өспүрүмдүк курактын жалпы психологиялык мүнөздөмөсү”* деп аталып, улуу өспүрүмдөрдүн негизги курактык чек аралары жана инсандык-психологиялык сыпаттамалары берилген. Өспүрүмдүн дүйнөсү идеалдуу маанайларга толуп-ташып турганынан улам, кадимки турмуштун чектеринен чыгууну социалдык-психологиялык оорчулуктар деп атоого болот. Келечектеги мүмкүнчүлүктөр эң маанилүү болуп, чоң кишилик сезими жана айлана-чөйрөдөгүлөргө кыйла чоң көрүнүү керектөөсү пайда боло баштайт. Чоң кишилердин укуктарына ээ болуу талабы келип чыгат. Өспүрүмдүк курактын негизги карама-каршылыктары баланын чоң киши болууну каалоосу болуп саналат, бирок мында нукура чоң кишилик туюму жок болот. Улуу өспүрүмдөрдүн эмоциялары менен эркин жөнгө салуусунун калыптануу процессинин маанилүү этабы кенже өспүрүмдүк курак болуп саналат. Өспүрүм бардыгын терең баштан кечирет, туруктуу сезимдерди көрсөтө баштайт, социум ар түрдүү эмоцияларды жаратат. Бул мезгил өспүрүмдүн маанайындагы жана толгонууларындагы кескин өзгөрүүлөр, жеңил толкундануулар менен коштолот.

Экинчи параграфдын астында *“Улуу өспүрүмдөрдөгү окуу ишмердүүлүгүнүн спецификасы”* деген темача коюлган. Өспүрүмдүн өз ишмердүүлүгүнө болгон мамилесинин өзгөрүүсү, окуу ишмердүүлүгүн рефлексивдүү түрдө өзү башкаруу мүмкүнчүлүктөрүн калыптандырууга түрткү болот. Улуу өспүрүм өз иш-аракеттеринин натыйжаларын алдын-ала

болжолдоп гана койбостон, ошол иш-аракеттерди эркин уюштура алат: максаттарын негиздеп, тактайт, максатка жетүүнүн жолдорун, мүмкүнчүлүктөрүн талдай баштайт. Өспүрүм өзүнүн иш-аракеттерин алардын натыйжаларын эталон менен салыштырат. Ар түрдүү өзгөчө белгилерди, көзөмөлдөөнүн көрсөткүчтөрүн баалайт. Өспүрүмдөр өз ишмердүүлүгүн башкаруу мүмкүнчүлүктөрүнө ээ боло башташат.

Биринчи баптын үчүнчү параграфы “*Ар түрдүү деңгээлдеги ийгиликтерге жетишкен улуу өспүрүмдөрдө өзүн-өзү жөнгө салуунун өзгөчөлүктөрүнүн көйгөйү*”, - деп аталып, анда өзүн-өзү жөнгө салуунун өнүгүшү айрыкча улуу өспүрүм куракта маанилүү экендиги, анкени өзүн-өзү жөнгө салуу иш аракетке эле эмес, окуу ишмердүүлүгүнүн ийгиликтүүлүгүнө да таасирин тийгизери жөнүндө айтылат. Өзүн-өзү жөнгө салуунун негизинде өспүрүм окуучу астыга коюлган максатка жараша өзүн башкаруу, өзүнүн жүрүм-турумун окуу милдеттеринин талаптарына ылайык багыттоо билгичтиктерин өнүктүрөт. Окуу ишмердүүлүгүнүн ийгилиги көптөгөн факторлор менен аныкталат. Окуунун ийгиликтүүлүгүнүн психологиялык факторлору болуп, окуу ишмердүүлүгүнүн мотивациясы менен жүрүм-турумун өзүн-өзү жөнгө салуунун өз ара байланышы жана окуу ишмердүүлүгүнүн таанып билүүчүлүк, инсандык аспектилері саналат. Окуу ишмердүүлүгүнүн ийгиликтүүлүгүнө жөнгө салуу процесстери: мерчемдөө, моделдөө, программалоо, натыйжаларды баалоо жана жөнгө салуу сапаттары: өз алдынчалык, ийкемдүүлүк, ишенимдүүлүктүн жогору өнүккөндүгү түрткү болот. Психикалык өзүн-өзү жөнгө салуу, жөнгө салуу процесси катары субъектинин өзүнчө маалыматтык аныксыздыкты жеңүүсү жана ар бир маалыматтык бөлүкчөлөрдө макулдашуусу саналат.

Экинчи бап: “*Изилдөөнү уюштуруу жана анын усулдары*”, - деп аталып биздин изилдөөбүздүн объектиси, предмети аныкталган.

Объектиси: улуу өспүрүмдөрдүн окуу ишмердүүлүгү.

Предмети: окуу ишмердүүлүгүнүн ийгиликтүүлүгүнүн фактору катары өзүн-өзү жөнгө салуу.

Изилдөөдө өзүн-өзү жөнгө салууну комплекстүү, көп компоненттүү тутум катары кароого, өзүн жөнгө салуунун функционалдык маанилүү өзгөчөлүктөрүн ачууга жол берген методологиялык мамилелер менен принциптердин комплекси колдонулду.

Өзүн-өзү жөнгө салууну изилдөөгө карата негизги көз караштын бири детерминизм принциби болуп саналат – бул материалдуу жана руханий дүйнөнүн көрүнүштөрүнүн объективдүү мыйзам ченемдүү өз ара байланышы жана өз ара шартташкандыгы жөнүндө философиялык окуу. Детерминизмдин борбордук өзөгү себептүүлүктүн, б.а. кубулуштардын ушундай байланышынын, анда бир кубулуш (себеп) толук аныкталган шарттарда башка кубулушту (натыйжаны) зарылдык менен туудурган, жашай турганы жөнүндө жобо болуп саналат. Детерминизм принциби – психикалык кубулуштардын аларды туудурган факторлордон мыйзам ченемдүү жана зарыл көз карандылыгы (Рубинштейн С.Л., 1940).

Бул иште детерминизм принциби өспүрүмдөрдүн жетишүүсүнүн ар түрдүү себептери менен шарттары, жеке алсак, өзүнүн жүрүм-турумун жөнгө салуунун өнүгүү деңгээлин шарттай тургандыгы катары каралат. Мындан тышкары, окуунун ийгиликтүүлүгүнө окуу ишмердүүлүгүнүн мотивдери, окууга болгон мамиле, ошондой эле темперамент таасирин тийгизет.

Тутумдук (системдик) көз караш – психикалык кубулуштарды кайсы бир сапаттык бирдик катары, индивид ээ болуучу сапаттардын жыйындысы катары жана организмдин микротутумдарынын активдүүлүгүнүн натыйжасы катары бир нече кырынан караган методологиялык көз караш. Тутумдук көз караш кубулуштарды, аларды ичинен бириктирип

турган бүтүндүк жана ошол бүтүндүктүн жаралышындагы жаңы сапат катары изилдөө талабын коет (Ананьев Б. Г., 1968).

Ошентип, окуу мотивдери, окуу ишмердүүлүгүн өзү жөнгө салуу жана социалдык чөйрөдөгү социалдык-психологиялык ыңгайлашуу, социалдык кырдаалдын өз ара байланышкан компоненттери жалпы эле өнүгүүнүн бир бүтүндүгүн түзүшөт. Бул изилдөөдө тутумдук көз караш өспүрүмдөрдүн жетишүүсүнө таасир кыла алуучу бардык факторлорду көрүүгө жол берет.

Ишмердүүлүк (иш аракеттик) көз караш – бардык психикалык процесстерди кыйыр уйрөнүүдө, психикалык феномендерди изилдөөдө негизги предмети ишмердүүлүк болуп саналган методологиялык жана теориялык принциптердин тутуму (Рубинштейн С. Л., 1940).

Ишмердүүлүк көз карашты колдонуу, өзүн-өзү жөнгө салуунун окуу ишмердүүлүгүнүн эффективдүүлүгүн көтөрүүдө ролу бар экендигин карап чыгууга жол берди. Турмуштук маанилүү багыт алуулардын классикалык эмес көз караштары Л.С.Выготскийдин эмгектеринен башат алган.

Изилдөөнүн тандоосун негиздөө. Өспүрүмөрдө инсандын толук баалуу калыптануусуна жана өзүн-өзү жөнгө салуунун сапаттуу өнүгүүсүнө түрткү болуучу турмуштук-маанилүү багыт алуулардын калыптануусу болуп өткөндүктөн, изилдөөгө ушул курактык тайпанын өкүлдөрү катышышты. Изилдөөнүн субъектилерин тандоо ушул курактын өзгөчөлүктөрү менен да негизделген: 1) иденттүүлүктүн кризиси (Э.Эриксон); 2) «жеке жашоонун авторлугунун калыптануу» мезгили (В.И.Слободчиков, Е.И.Исаев); жетектөөчү окуу-кесиптик ишмердүүлүк (Д.Б.Эльконин, А.Н.Леонтьев); өзүн андоонун өнүгүүсү (өнүккөн рефлексия, өзүн таануу) жана кесиптик компетенттүүлүккө болгон керектөө (Н.С.Пряжников); психикалык функциялардын өнүгүүсүнүн эң чоң мүмкүнчүлүктөрү мезгили, теориялык билимдерге жана аларды практикалык, кесиптик колдонууга кызыгуунун жаралуу мезгили, жогору социалдык активдүүлүктүн жана инсандык өзүн аныктоонун мезгили.

Изилдөөнүн этаптары. I этап теориялык (2018) – изилдөөнүн көйгөйү боюнча илимий адабияттарга теориялык талдоо жана көйгөйдүн учурдагы абалын баалоо жүргүзүлдү: изилдөөнүн негизги багыттары, изилдөөнүн максаты, милдеттери, божомолу аныкталды; түшүнүктүк аппараты такталды.

II этап (2018–2019) – негизги тандоо аныкталды, изилдөөнүн максаттарына адекваттуу изилдөөнүн инструментарийи тандалды, эксперименттик изилдөөнүн программасы иштелип чыкты, негизги методикалардын майнаптуулугун тактоо жана аныктоо максатында пилотаждык изилдөө жүргүзүлдү.

III этап (2019) – психодиагностикалык изилдөө жүргүзүлдү, эмпирикалык маалыматтар чогултулду.

IV этап (2019–2020) – алынган маалыматтар иштетилди жана талданды, изилдөөнүн натыйжалары тутумдаштырылды жана жалпылаштырылды, алар интерпретацияланды.

Үчүнчү бап: **“Окуу ишмердүүлүгүнүн ийгиликтүүлүгүнүн фактору катары өзүн-өзү жөнгө салууну эмпирикалык изилдөө”**, -деп аталып, анда негизги божомолдорду текшерүү жүзөгө ашырылды. Эксперименттик изилдөөнүн максаты өзүн-өзү жөнгө салуунун калыптануусуна жана өнүгүүсүнө таасир кылуучу улуу өспүрүмдөрдүн инсандык өзгөчөлүктөрүн аныктоо болду.

Изилдөөнүн программасы өзүн-өзү жөнгө салуунун өзгөчөлүктөрүн түшүнүү үчүн методикалардын прогностук баалуулуктарын текшерүү максатында пилотаждык изилдөө жүргүзүлдү. Төмөнкүлөр колдонулду: 1. «Жүрүм-турумду өзү жөнгө салуу стили» тест-суратмасы (ЖӨЖС) (автору – В.И.Моросанова, 1988-ж.) – улуу өспүрүмдөрдөгү эркин

активдүүлүктү өзү жөнгө салуунун жалпы деңгээлин диагностикалоого колдонулган (кар. 1-тиркеме).

2. ЭОС жана СамОС методикалары (автору – А.К.Осницкий, 2010-ж.) – улуу өспүрүмдөрдүн өз алдынчалыгынын деңгээлин баалоого багытталган (кар. 2-тиркеме).

3. Мектептин ортоңку жана жогорку класстарында окуу мотивациясын жана окууга карата эмоциялык мамилени диагностикалоо методикасы (автору – А.М.Прихожан, 2003-ж.) – окуу мотивациясынын жана окууга карата эмоциялык мамиленин деңгээлин изилдөөгө багытталган (кар. 3-тиркеме).

4. “Ийгиликтердин жана жолсуздуктардын атрибутивдүү стили” тест-суратмасы (автору – Стоун, 2009-ж.) – ийгиликтер менен жолсуздуктардын оптимисттик же пессимисттик атрибутивдүү стилдерин баалоого жол берет (кар. 4-тиркеме).

5. “Инсандын өзүн-өзү баалоосу” тест-суратмасы (автору – О.И.Мотков, 1979-ж.) – инсандын өзүн баалоо деңгээлин изилдөөгө багытталган (кар. 5-тиркеме).

6. Өзүнө болгон мамилени диагностикалоонун тест-суратмасы (авторлору – В.В.Столин жана С.Р.Пантелеев, 1985-ж.) – методика В.В.Столин тарабынан иштелип чыккан өзүнө мамиленин түзүмүнүн иерархиялык моделине ылайык курулган. Өзүнө мамиленин жалпылангандык деңгээли боюнча айырмаланышкан үч деңгээлин айкындоого жол берет:

- глобалдуу өзүнө мамиле;
- өзүн сыйлоо, аутосимпатия, өзүнө кызыгуу жана күтүүлөр боюнча ажырымдалган өзүнө мамиле;
- өзүнүн “Менине” карата конкреттүү иш-аракеттердин деңгээли (кар. 6-тиркеме).

7. Инсандык жана кырдаалдык коогалуулукту диагностикалоонун тест-суратмасы (авторлору – Ч.Д.Спилбергер, Ю.Л.Ханин, 1977-ж.) – методика коогалуулуктун эки негизги түрлөрүн – инсандык жана кырдаалдык изилдөөгө багытталган. Методиканын натыйжаларынын негизинде коогалуулуктун ар бир түрүнүн билингендик деңгээли жөнүндө айтууга болот (кар. 7-тиркеме).

8. “Адаптивдүүлүк” көп деңгээлдүү инсандык суратмасы (КИС) (автору – А.Г.Маклаков, 1993-ж.) – методика инсандын адаптивдүүлүгүнүн төмөнкү параметрлерин диагностикалайт:

- жүрүм-турумдук жөнгө салуу (ЖЖ);
- коммуникациялык дарамет (КД);
- моралдык ченемдүүлүк (МЧ).

Тестирлөөнүн натыйжалары. Ал 292 катышуучунун тандамасында жүргүзүлдү.

Эксперименттик тайпаларды бөлүү үчүн негиз болуп **Улуу өспүрүмдөрдө өзүн-өзү жөнгө салуунун өз алдынчалыктын деңгээли менен өз ара байланышын баалоо** тести кызмат өтөдү

1-жадыбал.

Өзүн-өзү жөнгө салуунун параметрлери	Өз алдынчалыктын деңгээли
Өзүн-өзү жөнгө салуунун деңгээли	0,456*
Мерчемдөө	0,329*
Натыйжаларды баалоо	0,341*
Өз алдынчалык	0,659*

Эскертме:

* - маанилүүлүк деңгээли $p \leq 0,001$;

1-таблицадан төмөнкү оң өз ара байланыштар айкындалганын констатациялоого болот:

- өзүн-өзү жөнгө салуунун деңгээли ($p \leq 0,001$ болгондо $r = 0,456$);
- мерчемдөө ($p \leq 0,001$ болгондо $r = 0,329$);
- натыйжаларды баалоо ($p \leq 0,001$ болгондо $r = 0,341$);
- өз алдынчалык ($p \leq 0,001$ болгондо $r = 0,659$).

Демек, алынган жыйынтыктан өзүн-өзү жөнгө салуунун, мерчемдөөнүн, натыйжаларды баалоонун жана өз алдынчалыктын деңгээлинин жогору көрсөткүчтөрүнө ээ болгон улуу өспүрүмдөрдө, окуу ишмердүүлүгүнүн өз алдынчалыгы да жогорку деңгээли боло тургандыгы жөнүндө айтууга болот.

Ошол эле учурда, өзүн-өзү жөнгө салуунун, мерчемдөөнүн, натыйжаларды баалоонун жана өз алдынчалыктын деңгээлинин төмөн көрсөткүчтөрү бар улуу өспүрүмдөр үчүн окуу ишмердүүлүгүндөгү өз алдынчалыктын төмөн деңгээли мүнөздүү.

Улуу өспүрүмдөрдүн өзүн-өзү жөнгө салуусунун, алардын окуу мотивациясы жана окууга карата эмоционалдык мамилеси менен өз ара байланышын баалоонун натыйжалары.

Өз ара байланышты баалоону биз r – Пирсондун сызыктуу түзөтүү коэффициентинин жардамы менен жүргүздүк.

2-жадыбал.

Өзүн-өзү жөнгө салуунун параметрлери	Окуу мотивациясынын жана окууга карата эмоциялык мамиленин деңгээли
Өзүн-өзү жөнгө салуунун деңгээли	0,473**
Мерчемдөө	0,344**
Программалоо	0,236*
Ийкемдүүлүк	0,451**

Эскертме:

* - маанилүүлүк деңгээли $p \leq 0,05$;

** - маанилүүлүк деңгээли $p \leq 0,001$.

2-таблицадан төмөнкү оң өз ара байланыштар айкындалганын констатациялоого болот:

- өзүн-өзү жөнгө салуунун деңгээли ($p \leq 0,001$ болгондо $r = 0,473$);
- мерчемдөө ($p \leq 0,001$ болгондо $r = 0,344$);
- программалоо ($p \leq 0,05$ болгондо $r = 0,236$);
- ийкемдүүлүк ($p \leq 0,001$ болгондо $r = 0,451$).

Демек, алынган жыйынтыктан өзүн-өзү жөнгө салуунун, мерчемдөөнүн, программалоонун жана ийкемдүүлүктүн деңгээлинин жогору көрсөткүчтөрү бар улуу өспүрүмдөр үчүн окуу мотивациясынын жана окууга карата эмоциялык мамиленин жогору деңгээли мүнөздүү экени жөнүндө айтууга болот.

Ошол эле учурда, өзүн-өзү жөнгө салуунун, мерчемдөөнүн, программалоонун жана ийкемдүүлүктүн деңгээлинин төмөн көрсөткүчтөрү бар улуу өспүрүмдөр үчүн окуу мотивациясынын жана окууга карата эмоционалдык мамиленин төмөн деңгээли мүнөздүү.

Улуу өспүрүмдөрдүн өзүн-өзү жөнгө салуусунун алардын ийгиликтер жана жолсуздуктардын атрибутивдүү стили менен өз ара байланышын баалоонун натыйжалары.

3-жтаблица

Улуу өспүрүмдөрдөгү өзүн-өзү жөнгө салуунун алардын ийгиликтер жана жолсуздуктардын атрибутивдүү стили менен өз ара байланышын баалоо

Өзүн-өзү жөнгө салуунун параметрлери	Атрибутивдүү стиль
--------------------------------------	--------------------

Өзүн-өзү жөнгө салуунун деңгээли	0,556***
Мерчемдөө	0,341***
Программалоо	0,232*
Натыйжаларды баалоо	0,269**

Эскертме:

- * - маанилүүлүк деңгээли $p \leq 0,05$;
- ** - маанилүүлүк деңгээли $p \leq 0,01$;
- *** - маанилүүлүк деңгээли $p \leq 0,001$.

3-таблицадан төмөнкү оң өз ара байланыштар айкындалганын констатациялоого болот:

- өзүн-өзү жөнгө салуунун деңгээли ($p \leq 0,001$ болгондо $r = 0,556$);
- мерчемдөө ($p \leq 0,001$ болгондо $r = 0,341$);
- программалоо ($p \leq 0,05$ болгондо $r = 0,232$);
- натыйжаларды баалоо ($p \leq 0,01$ болгондо $r = 0,269$).

Демек, алынган жыйынтык, өзүн-өзү жөнгө салуунун, мерчемдөөнүн, программалоонун жана натыйжаларды баалоонун деңгээлинин жогору көрсөткүчтөрү бар улуу өспүрүмдөр үчүн оптимисттик атрибутивдүү стиль мүнөздүү экени жөнүндө айтууга болот.

Ошол эле учурда, өзүн-өзү жөнгө салуунун, мерчемдөөнүн, программалоонун жана натыйжаларды баалоонун деңгээлинин төмөн көрсөткүчтөрү бар улуу өспүрүмдөр үчүн пессимисттик атрибутивдүү стиль мүнөздүү.

Улуу өспүрүмдөрдүн өзүн-өзү жөнгө салуусунун инсандын өзүн-өзү баалоосу менен өз ара байланышын баалоонун натыйжалары.

4-таблица

Улуу өспүрүмдөрдөгү өзүн-өзү жөнгө салуусунун, инсандын өзүн-өзү баалоосу менен өз ара байланышын баалоо

Өзүн-өзү жөнгө салуунун параметрлери	Өзүн баалоонун деңгээли
Өзүн-өзү жөнгө салуунун деңгээли	0,372**
Программалоо	0,413**
Өз алдынчалык	0,321*

Эскертме:

- * - маанилүүлүк деңгээли $p \leq 0,01$;
- ** - маанилүүлүк деңгээли $p \leq 0,001$.

4-таблицанын жыйынтыгы, төмөнкү оң өз ара байланыштар айкындалганын констатациялоого болот:

- өзүн-өзү жөнгө салуунун деңгээли ($p \leq 0,001$ болгондо $r = 0,372$);
- мерчемдөө ($p \leq 0,001$ болгондо $r = 0,413$);
- өз алдынчалык ($p \leq 0,01$ болгондо $r = 0,321$).

Демек, алынган жыйынтык, өзүн-өзү жөнгө салуунун, программалоонун жана өз алдынчалыктын деңгээлинин жогору көрсөткүчтөрү бар улуу өспүрүмдөр үчүн өзүн-өзү баалоонун жогору деңгээли мүнөздүү экени жөнүндө айтууга болот.

Ошол эле учурда, өзүн-өзү жөнгө салуунун, программалоонун жана өз алдынчалыктын деңгээлинин төмөн көрсөткүчтөрү бар улуу өспүрүмдөр үчүн өзүн-өзү баалоонун төмөн деңгээли мүнөздүү.

Улуу өспүрүмдөрдөгү өзүн-өзү жөнгө салуусунун алардын өзүнө болгон мамилеси менен өз ара байланышын баалоонун натыйжалары.

5-таблица

Улуу өспүрүмдөрдөгү өзүн-өзү жөнгө салуусунун алардын өзүнө болгон мамилеси менен өз ара байланышын баалоо.

Өзүн-өзү жөнгө салуунун параметрлери	Өзүнө мамиленин деңгээли
Өзүн-өзү жөнгө салуунун деңгээли	0,334**
Мерчемдөө	0,418**
Программалоо	0,235*
Натыйжаларды баалоо	0,466**
Өз алдынчалык	0,348**

Эскертме:

* - маанилүүлүк деңгээли $p \leq 0,05$;

** - маанилүүлүк деңгээли $p \leq 0,001$.

5-таблицадан төмөнкү өз ара оң байланыштар айкындалганын констатациялоого болот:

- өзүн-өзү жөнгө салуунун деңгээли ($p \leq 0,001$ болгондо $r = 0,334$);
- мерчемдөө ($p \leq 0,001$ болгондо $r = 0,418$);
- программалоо ($p \leq 0,05$ болгондо $r = 0,235$).
- натыйжаларды баалоо ($p \leq 0,001$ болгондо $r = 0,466$).
- өз алдынчалык ($p \leq 0,001$ болгондо $r = 0,348$).

Демек, алынган жыйынтык, өзүн-өзү жөнгө салуунун, мерчемдөөнүн, программалоонун, натыйжаларды баалоонун жана өз алдынчалыктын деңгээлинин жогору көрсөткүчтөрү бар улуу өспүрүмдөр үчүн өзүнө мамиленин жогору деңгээли мүнөздүү экени жөнүндө айтууга болот.

Ошол эле учурда, өзүн-өзү жөнгө салуунун, мерчемдөөнүн, программалоонун, натыйжаларды баалоонун жана өз алдынчалыктын деңгээлинин төмөн көрсөткүчтөрү бар улуу өспүрүмдөр үчүн өзүнө мамиленин төмөн деңгээли мүнөздүү.

Улуу өспүрүмдөрдүн өзүн-өзү жөнгө салуусунун, алардын инсандык жана кырдаалдык коогалуулугу менен өз ара байланышын баалоонун натыйжалары

б-таблица

Улуу өспүрүмдөрдөгү өзүн-өзү жөнгө салуусунун, алардын кырдаалдык коогалуулугу менен өз ара байланышын баалоо.

Өзүн-өзү жөнгө салуунун параметрлери	Кырдаалдык коогалуулук
Өзүн-өзү жөнгө салуунун деңгээли	-0,483**
Ийкемдүүлүк	-0,286*
Өз алдынчалык	-0,313*

Эскертме:

* - маанилүүлүк деңгээли $p \leq 0,01$;

** - маанилүүлүк деңгээли $p \leq 0,001$.

б-таблицадан төмөнкү терс өз ара байланыштар айкындалганын констатациялоого болот:

- өзүн-өзү жөнгө салуунун деңгээли ($p \leq 0,001$ болгондо $r = -0,483$);
- ийкемдүүлүк ($p \leq 0,01$ болгондо $r = -0,286$);
- өз алдынчалык ($p \leq 0,01$ болгондо $r = -0,313$).

Демек, берилген натыйжалардан чыгып, өзүн-өзү жөнгө салуунун, ийкемдүүлүктүн жана өз алдынчалыктын деңгээлинин жогору көрсөткүчтөрү бар улуу өспүрүмдөр үчүн кырдаалдык коогалуулуктун төмөн деңгээли мүнөздүү экени жөнүндө айтууга болот.

Ошол эле учурда, өзүн-өзү жөнгө салуунун, ийкемдүүлүктүн жана өз алдынчалыктын деңгээлинин төмөн көрсөткүчтөрү бар улуу өспүрүмдөр үчүн кырдаалдык коогалуулуктун жогору деңгээли мүнөздүү.

7-таблица

Улуу өспүрүмдөрдөгү өзүн-өзү жөнгө салуунун алардын инсандык коогалуулугу менен өз ара байланышын баалоо

Өзүн-өзү жөнгө салуунун параметрлери	Инсандык коогалуулук
Өзүн-өзү жөнгө салуунун деңгээли	-0,394**
Ийкемдүүлүк	-0,302*

Эскертме:

* - маанилүүлүк деңгээли $p \leq 0,01$;

** - маанилүүлүк деңгээли $p \leq 0,001$.

7-таблицадан төмөнкү терс өз ара байланыштар айкындалганын констатациялоого болот:

- өзүн-өзү жөнгө салуунун деңгээли ($p \leq 0,001$ болгондо $r = -0,394$);

- ийкемдүүлүк ($p \leq 0,01$ болгондо $r = -0,302$);

Демек, алынган жыйынтыктан, өзүн-өзү жөнгө салуунун жана ийкемдүүлүктүн деңгээлинин жогору көрсөткүчтөрү бар улуу өспүрүмдөр үчүн инсандык коогалуулуктун төмөн деңгээли мүнөздүү экени жөнүндө айтууга болот.

Ошол эле учурда, өзүн-өзү жөнгө салуунун жана ийкемдүүлүктүн деңгээлинин төмөн көрсөткүчтөрү бар улуу өспүрүмдөр үчүн инсандык коогалуулуктун жогору деңгээли мүнөздүү.

Улуу өспүрүмдөрдөгү өзү жөнгө салуунун алардын инсанынын адаптивдүүлүгү менен өз ара байланышын баалоонун натыйжалары

8-таблица

Улуу өспүрүмдөрдөгү өзүн-өзү жөнгө салуусунун алардын инсанынын адаптивдүүлүгү менен өз ара байланышын баалоо.

Өзүн-өзү жөнгө салуунун параметрлери	Инсандык адаптациялык дараметтин деңгээли
Өзүн-өзү жөнгө салуунун деңгээли	0,631*
Мерчемдөө	0,374*
Моделдөө	0,512*
Программалоо	0,425*
Өз алдынчалык	0,389*

Эскертме:

* - маанилүүлүк деңгээли $p \leq 0,001$;

8-таблицадан төмөнкү оң өз ара байланыштар айкындалганын констатациялоого болот:

- өзүн-өзү жөнгө салуунун деңгээли ($p \leq 0,001$ болгондо $r = 0,631$);

- мерчемдөө ($p \leq 0,001$ болгондо $r = 0,374$);

- моделдөө ($p \leq 0,001$ болгондо $r = 0,512$);

- программалоо ($p \leq 0,001$ болгондо $r = 0,425$);

- өз алдынчалык ($p \leq 0,001$ болгондо $r = 0,389$).

Демек, алынган жыйынтыктан, өзүн-өзү жөнгө салуунун, мерчемдөөнүн, моделдөөнүн, программалоонун жана өз алдынчалыктын деңгээлинин жогору көрсөткүчтөрү бар улуу өспүрүмдөр үчүн алардын инсандык адаптациялык дараметинин жогору деңгээли мүнөздүү экени жөнүндө айтууга болот.

Ошол эле учурда, өзүн-өзү жөнгө салуунун, мерчемдөөнүн, моделдөөнүн, программалоонун жана өз алдынчалыктын деңгээлинин төмөн көрсөткүчтөрү бар улуу өспүрүмдөр үчүн алардын инсандык адаптациялык дараметинин төмөн деңгээли мүнөздүү.

Ошентип, жүргүзүлгөн эксперименттик изилдөөнүн натыйжасында коюлган божомолдор тастыкталды жана окуудагы жетишүүсүнүн төмөн жана жогору деңгээлдери бар улуу өспүрүмдөр жана алардын өзүн-өзү жөнгө салуусунун деңгээли боюнча айырмаланышары жөнүндө айтууга болот. Окуудагы жетишүүсүнүн төмөн жана жогору деңгээлдери бар улуу өспүрүмдөр өздөрүнүн окуу ишмердүүлүгүнүн ийгиликтүүлүгүнүн параметрлери боюнча да айырмаланышат. Мындан тышкары, улуу өспүрүмдөрдүн өзү жөнгө салуусунун алардын окуу ишмердүүлүгүнүн инсандык параметрлери менен өз ара байланышы жашайт.

КОРУТУНДУ

1. Өзүн-өзү жөнгө салуу адам активдүүлүгүнүн өзгөчө тутумдуу-уюмдаштырылган процесси катары каралат. Окуу ишмердүүлүгү өспүрүмдөрдүн ишмердүүлүгүнүн негизги түрү бойдон кала берет. Окуу ишмердүүлүгүнүн мотивдери болуп, инсандын калыптануусунда өзүн-өзү аныктоосу, өз алдынча жашоого даярдануусу, коомдун толук баалуу мүчөсү болууга умтулуусу, ошондой эле окуунун мазмуну менен процессине кызыгуусу саналат.

Ошентип, улуу өспүрүмдүн окуу ишмердүүлүгү өзүн аныктоонун курактык милдеттеринин таасири астында өзгөрүлөт. Таанып билүү процесстердин өркүндөөсү, таанымдык мотивдердин, өзү билим алууга, өзүн текшерүүгө жана өзү жөнгө салуу жөндөмдүүлүктөрдүн өнүгүүсү өспүрүмдөдүн окуу ишмердүүлүгүнүн сапаттык мүнөздөмөлөрүнүн жогорулоосуна түрткү болот.

Окуучу-өспүрүмдүн мугалим менен мамилелери субъект-субъектилик болуп калышы, окуу ишмердүүлүгүнүн ийгиликтүүлүгүнө оң таасир кылат. Өзүн баалоонун калыптануусу ишмердүүлүктүн натыйжаларынын, инсандык жетишкендиктердин, тышкы баалоонун таасири алдында болуп өткөндүктөн жана баалуулуктардын өнүгүүсүнө түрткү болгондуктан, өзүн баалоонун окуу процессине таасирин эксперименттик изилдөөнүн максаты аныкталды.

2. Өзү-өзү жөнгө салуу тутумунун калыптануусу баамдалбаган автоматизмдерден экинчиликтүү автоматизацияга чейинки өнүгүү этаптарын басып өтөт. Бирок, өзүн-өзү жөнгө салуу чечимди аң-сезимдүү кабыл алуу этабында гана толук ишке ашат.

Өзүн-өзү жөнгө салуу тутуму адамдын ишмердүүлүгүнүн ар башка түрлөрү үчүн универсалдуу түзүмгө ээ болот, андан ар кыл кызматтарды аткаруучу жана удаалаш дагы, жарыш дагы жүзөгө ашырылуучу негизги компоненттерди бөлүп көрсөтүүгө болот.

3. Окуу ишмердүүлүгүнүн ийгиликтүүлүгү көптөгөн факторлор менен аныкталат. Окуунун ийгиликтүүлүгүнүн психологиялык факторлору болуп, окуу ишмердүүлүгүнүн мотивациясы жана жүрүм-турумду өзү жөнгө салуу менен өз ара байланыштагы окуу ишмердүүлүгүнүн таанып билүүчүлүк жана инсандык аспектилери саналышат. Окуу ишмердүүлүгүнүн ийгиликтүүлүгүн жөнгө салуучулук процесстердин: натыйжаларды мерчемдөөнүн, моделдөөнүн, программалоонун, баалоонун жана жөнгө салуучулук касиеттердин: өз алдынчалыктын, ийкемдүүлүктүн жана ишенимдүүлүктүн жогору өнүккөндүгү түрткү болот. Улуу мектеп курагында таанымдык процесстердин, мотивдердин, өзү жөнгө салууга жөндөмдүүлүктөрдүн өнүгүүсү окуу ишмердүүлүгүнүн сапаттык мүнөздөмөлөрүнүн жогорулоосун шарттайт. Окуу ишмердүүлүгүнүн ийгиликтүүлүгүнө жөнгө салуучулук процесстердин: натыйжаларды мерчемдөөнүн, моделдөөнүн, программалоонун,

баалоонун жана жөнгө салуучулук касиеттердин, өз алдынчалыктын жогору өнүккөндүгү көмөк көрсөтөт.

4. Окуу ишмердүүлүгүн өзүн-өзү жөнгө салуунун калыптанбагандыгынын профилактикалоо жана коррекциялоо буталары аныкталды. Өзү-өзү жөнгө салуунун жана өспүрүмдөрдүн жетишүүсүнүн өз ара байланышы көйгөйү андан ары карап чыгууну жана изилдөөнү талап кылат. Изилдөөлөр жетишүүсү жогору жана төмөн окуучулардын өзүн-өзү жөнгө салуусунун стилдик өзгөчөлүктөрүнө, өспүрүмдөрдүн кесиптик өзүн аныктоосунун өзгөчөлүктөрүнүн окуу ишмердүүлүгүндө өзүн жөнгө салуусунун өнүгүү деңгээлин аныктоого да багытталат.

5. Окуу ишмердүүлүгүнүн ийгиликтүүлүгү төмөн улуу өспүрүмдөрдө өзүн-өзү жөнгө салуу боюнча тренингдик программа түзүлдү жана апробацияланды. Биз сунуштаган өспүрүмдөр менен социалдык-психологиялык тренинг программасы окуу ишмердүүлүгүн өзү жөнгө салууну өнүктүрүүгө багытталган. Бул программада колдонулган усулдар мектеп окуучуларын инсандык жактан өнүктүрүүгө, өзүн текшерүү көндүмдөрүн калыптандырууга шарт түзөт.

Практикалык сунуштар.

Теориялык талдоонун жана эксперименттик изилдөөнүн алынган натыйжаларынын негизинде төмөнкү практикалык сунуштарды аныктоого болот.

Биздин пикирибизде улуу өспүрүмдөрдүн өзүн-өзү жөнгө салуусун жакшыртуу жана окуу ишмердүүлүгүнүн шарттарына психологиялык туруктуулугун жогорулатуу үчүн, билим берүү мекемесинин администрациясына өспүрүмдөр менен эки негизги багыттар боюнча иш-чараларды өткөрүүнү сунуштоого болот:

1) Жетишүүнүн төмөндөөсүнүн себептерин айкындоо.

2) Өзүн-өзү жөнгө салууну өнүктүрүү; окуу ишмердүүлүгүнүн мотивациясын жогорулатуу максатында тренингдик программаларды өткөрүү.

Бул үчүн өспүрүмдөрдүн демилгелерин колдоо, өспүрүмдөрдүн окуу ишмердүүлүгүндөгү стрессогендүү факторлорду азайтуу боюнча кеңири программаларды киргизүү боюнча иш-чаралар, чыр-чатактуу кырдаалдардагы жүрүм-турум эрежелери боюнча тренинг-класстарды өткөрүү өзгөчө мааниге ээ болушат. Окуу процессине түрткү берүүгө окуу ордун жабдуу, окуу чөйрөсүндөгү ыңгайлуулук деңгээли да түрткү болорун эске алуу керек. Өспүрүмдөрдү баарлашуунун майнаптуу көндүмдөрүнө, өзүнүн убактысын оптимизациялоого (тайм-менеджмент), окуу күнүн сабаттуу мерчемдөөгө үйрөтүү; окуу тайпасындагы психологиялык климатка жана өспүрүмдөрдүн жекече психологиялык абалдарына көзөмөл жүзөгө ашырылууга тийиш.

Окуу жайдын администрациясына чоң жоопкерчилик жүктөлөт. Окуу орундарында ишмердүүлүктүн бир түрдүүлүгүн жокко чыгаруу, окуу процессинде релаксациялык тынымдар мүмкүнчүлүгүн киргизүү сунушталат. Өспүрүмдөрдөгү стрессти изилдөөнүн скрининг программаларын иштеп чыгуу жана ишке киргизүү маанилүү. Бул үчүн класстагы абалдын начарлыгынын типтүү белгилерине көңүл буруу зарыл. Аларга төмөнкүлөр киришет: окуучулардын ооруп калуу көрсөткүчтөрүнүн көбөйүүсү, жетишүүнүн төмөндөөсү, мурда салмактуу жана жакшылык каалаган окуучулар тарабынан кыжырлануулардын жана чыдамсыздыктардын көрүнүүсү, класста чыр-чатактардын тутануусу. Бул этапта диагностикалык материал анкета (суроолордун жабык жана ачык варианттары), суратма түрүндө аткарыла алат. Окуу процессинин жүрүшүнө байкоо жүргүзүү, жекече жана тайпалык маектешүүлөр милдеттүү иретте колдонулат. Жагдайдын начарлоо, турукташуу же жакшыруу көрсөткүчтөрүн айкындоо үчүн иште салыштырма маалыматтарды эпизоддук талдоону колдонуу сунушталат.

Начар абал факторлору байкалган учурда окутуу иш-чараларын, “иш-аракет менен окутууну” колдонуу, окуу процессиндеги өндүрүштүк гимнастиканын элементтерин киргизүү, окуучулардын класстан тышкары активдүүлүгүн, эс алууну өткөрүүсүн (маданий жана спорттук массалык иш-чараларды) уюштуруу сунушталат. Өзүн-өзү жөнгө салуу тренингдери өзгөчө майнаптуу: алар бир жолку (релаксациянын жана өзү жөнгө салуунун негизги көндүмдөрүнө үйрөтүү) дагы, аларда катышуучулар көндүмдөрдү гана машыктырбастан, таза релаксация менен да алектенишкен үзгүлтүксүз дагы боло алышат.

Ошентип, изилдөөдө өзүн-өзү жөнгө салууну комплекстүү, көп компоненттүү тутум катары кароого, инсандын аң-сезим жол-жоболору катары маанилик түзүлмөлөрдүн өзгөчөлүктөрүн ачууга жол берүүчү методологиялык мамилелер менен принциптердин комплекси колдонулду. Өзүн-өзү жөнгө салууну изилдөөнүн теориялык-эмпирикалык деңгээли улуу өспүрүмдөрдүн окуу ишмердүүлүгүнүн ийгиликтүүлүгү үчүн пайдубал болуп кызмат өтөөчү инсандык өзгөчөлүктөрдү айкындады.

Өзүн-өзү жөнгө салууну изилдөөдөгү андан аркы илимий изденүүнүн келечеги, биздин көз карашыбызда, төмөнкүлөрдү андан ары иликтөөнү талап кылат:

– өзүн-өзү жөнгө салууну майнаптуу өнүктүрүүнү камсыздоочу улуу өспүрүмдөрдүн негизги инсандык өзгөчөлүктөрүн түзөтүүгө багытталган психологиялык-педагогикалык программаны иштеп чыгууну.

– билим берүү процессинин ар түрдүү баскычтарында жөнгө салуучулук: когнитивдүү, психологиялык, эмоциялык, физиологиялык кызматтарды өнүктүрүүнү эксперименттик-эмпирикалык жактан текшерүүнү.

Диссертациялык изилдөөнүн натыйжалары төмөнкүлөрдө колдонула алат:

– “Өнүктүрүү психологиясы жана акмеология”, “Педагогикалык психология”, “Жалпы психология” дисциплиналары боюнча лекциялык курстарды уюштурууда;

– студенттер тарабынан курстук жана дипломдук иштерди аткарууда;

– жекече инсандык сапаттарды психологиялык диагностикалоо, психологиялык түзөтүү жана аларга байкоо жүргүзүү бөлүмдөрүн уюштурууда;

– жалпы билим берүү мекемелеринде кесипке багыттоо бөлүмдөрүн уюштурууда.

Диссертациялык иштин натыйжалары төмөнкү публикацияларда чагылдырылган:

1. Абдыкаимова С.Ю. Особенности саморегуляции в подростковом возрасте. // Вестник КРСУ. 2019. Т. 2. № 2. С. 117- 120.

<https://www.elibrary.ru/item.asp?id=38201436>

2. Абдыкаимова, С.Ю. Мотивация как фактор успешности учебной деятельности старших подростков. //Ценностно смысловое самоопределение личности в системе жизненных отношений: Международный круглый стол (Белгород, 10 мая 2019г.). – Белгород, 2019. – С. 20- 26.

3. Абдыкаимова С.Ю. Значимость самооценки личности подростка в рамках учебной деятельности. //Вестник КРСУ имени Б.Н.Ельцина. – Бишкек. - 2019. Т.19. №6. С.108-112. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=39205158>

4. Абдыкаимова С. Ю. Осознанность как необходимое условие успешного обучения в старших классах. // Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана. г. Бишкек № 9, сентябрь 2019. С. 168- 172. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=42361824>

5. Абдыкаимова, С. Ю. Формирование образа преподавателя в качестве «значимого другого» в сознании подростка // Образование в XXI веке: III Международная конференция. - Москва, 2020. -С.83-87. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=43064316>

6. Абдыкаимова С.Ю. Личностная позиция подростка в условиях семейного воспитания // Становление человека в онтогенезе: Международная конференция. – Бишкек, 2020. – С. 27-34.

7. Абдыкаимова С.Ю. (в соавторстве) Взаимосвязь саморегуляции и познавательной активности в учебной деятельности. //Общество: социология, психология, педагогика. 2020. № 7 (75). С. 77-82. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=43858685>

8. Абдыкаимова, С. Ю. Базовые компетенции участников учебного процесса в режиме онлайн обучения. // Наука и практика глобально меняющегося мира в условиях многозадачности, проектного подхода, рисков неопределенности и ограниченности ресурсов: Международная научно-практическая конференция. - Санкт-Петербург, 2020. С. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=43028288>

9. Абдыкаимова, С. Ю. Перспективы личностного развития в рамках дистанционной формы обучения // Development of Education, Science and Business: Results 2020: Международная научно-практическая интернет. – г.Днепр, 2020.- С. 10-12.

10. Конурбаев Т.А., Абдыкаимова, С.Ю. Значение приоритетов в образовательном процессе. //Наука и Социум: XII Международная научно- практическая конференция «Инновации в Медицине, Психологии, Педагогике». – Новосибирск, 2021. – С. 186- 189. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=46362622>

11. Абдыкаимова, С. Ю. Взаимоотношения преподавателя и учащегося с позиции транзактного анализа. //Лучшие в Образовании – 2021: Общенациональное Движение «Бобек» Конгресс Ученых Казахстана. - г.Нур- Султан. – 2021. – С

12. Абдыкаимова С.Ю. Саморегуляция личности в нестандартных условиях / С. Ю. Абдыкаимова // Медицина Кыргызстана. г. Бишкек № 4, октябрь 2021. С. 12-13.

13. Абдыкаимова С.Ю. Проблема самореализации личности подростка в системе современного образования // Международно-практическая конференция “Развитие личности в контексте культуры и образования”.- Ростов-на-Дону. -2022. – С.

14. Абдыкаимова С.Ю. Саморегуляция как психологический аспект изменения здоровья. // Экстремальная психология- Международный методологический вебинар «Экстремальная медицина: Грани взаимодействия», - Новосибирск.- 2023. – С.

15. Абдыкаимова С.Ю. Роль личностной позиции подростка в семейных взаимоотношениях. // “Вестник Науки”. - г.Уфа, 2023 (в печати)

Абдыкаимова Светлана Юрьевнанын 19.00.07. – педагогикалык психология адистиги боюнча психология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган “Өспүрүмдөрдүн өзүн-өзү жөнгө салуусу окуу ишмердүүлүгүнүн ийгиликтүүлүгүнүн фактору катары” деген темадагы диссертациясынын

РЕЗЮМЕСИ

Түйүндүү сөздөр: өзүн-өзү жөнгө салуу, өспүрүмдөр, ишмердүүлүктүн ийгиликтүүлүгү, окуу мотивациясы, өзүн-өзү аныктоо.

Изилдөөнүн усулдары: Изилдөөдө анын максатына жана милдеттерине ылайык төмөнкү усулдар колдонулду. Бул ишти жазууда библиографиялык усул, анын жүрүшүндө изилдөөнүн предметин мүнөздөөчү материалды талдоо жана тутумдаштыруу жүргүзүлөт; биз алдыга койгон божомолдорду психодиагностикалык методикалар аркылуу эмпирикалык текшерүү жүргүзүүгө жол берүүчү психодиагностикалык усул; психокоррекция усулу колдонулду. Бул усулду ишке ашыруу биз иштеп чыккан, өспүрүмдөрдүн өзүн-өзү жөнгө салуусун өнүктүрүүгө жана жетишүүсүн жогорулатууга багытталган психопрофилактикалык программанын жардамы менен болуп өттү. Эмгекте «IBM SPSS Statistics 22.0» компьютердик программасынын жардамы менен маалыматтарды иштетүүнүн математикалык усулдары, логиканын ыктымалдуулугун жана ыктымалдуулук моделдерин колдонуунун эсебинен психологиялык изилдөөлөрдөгү тыянактардын негизделгендигин жогорулатуучу статистикалык иштетүү усулдары да пайдаланылды.

Объектиси: улуу өспүрүмдөрдүн окуу ишмердүүлүгү.

Предмети: окуу ишмердүүлүгүнүн ийгиликтүүлүгүнүн фактору катары өзүн-өзү жөнгө салуу.

Изилдөөнүн максаты: өспүрүмдөрдүн окуу ишмердүүлүгүнүн ийгиликтүүлүгүнүн фактору катары өзүн-өзү жөнгө салууну изилдөө. Инсандык параметрлердин өзүн-өзү жөнгө салуунун деңгээлине таасирин жана аны менен өз ара байланышын айкындоо.

Изилдөөнүн илимий жаңылыгы:

- улуу өспүрүмдөрдүн окуу ишмердүүлүгүнүн мотивациясынын өнүгүү мүнөзүн эске алып, аң-сезимдүү өзүн-өзү жөнгө салууну өнүктүрүү үчүн зарыл инсандын негизги өзгөчөлүктөрү көрсөтүлдү;
- улуу өспүрүмдөрдүн негизги инсандык сапаттарын жана аңдаштырылган мотивдерин калыптандыруудагы коррекциянын, психологиялык колдоонун усулдарын иштеп чыгуу багыттары көрсөтүлдү.

Изилдөөнүн практикалык мааниси: Өспүрүмдөрдүн базалык инсандык сапаттарын жана турмуштук баалуулуктарын оңдоп-түзөө, жеке турмуштук максаттарын калыптандырууда психологиялык жардам боюнча усулдук сунуштар иштелип чыкты. Психодиагностикалык методикалардын апробацияланган комплекстери өспүрүмдөрдүн инсандык сапаттарын диагностикалоо үчүн колдонулшу мүмкүн. Ошондой эле турмуштук маанилүү багыттарды калыптандыруу үчүн негиз катары, окуу ишмердүүлүгүнүн инсандык-кесиптик маанилерин андан ары изилдөө керектиги такталды. Жалпы билим берүү мекемелеринин мугалимдери окуу ишмердүүлүгүнүн инсандын-маанилик багытын окутуунун инновациялык усулдарында пайдалана алышат.

Изилдөөнүн жыйынтыктары мектептеги тренинг-сабактарда, ошондой эле келечектеги педагогдордун: “Инсандын психологиясы”, “Педагогикалык психология”, “Түшүнүү психологиясы”, “Өнүктүрүү психологиясы” деген сыяктуу окуу курстарында киргизилиши мүмкүн.

РЕЗЮМЕ

Диссертация Абдыкаимовой Светланы Юрьевны на тему: “Саморегуляция как фактор успешности учебной деятельности старших подростков”, написанной на соискание ученой степени кандидата психологических наук по специальности: 19.00.07. – педагогическая психология.

Ключевые слова: саморегуляция, старшие подростки, учебная деятельность, успешность деятельности, учебная мотивация, самоопределение.

Методы исследования: В исследовании в соответствии с целью и задачами применялись следующие методы. При написании данной работы был использован библиографический метод, в ходе которого проводится анализ и систематизация материала, характеризующего предмет исследования; психодиагностический, позволяющий провести эмпирическую проверку выдвинутых нами гипотез посредством психодиагностических методик; метод психокоррекции. Реализация данного метода проходила с помощью разработанной нами психопрофилактической программы, направленной на развитие саморегуляции и повышение успеваемости старшеклассников. Также в работе были применены математические методы обработки данных посредством компьютерной программы «IBM SPSS Statistics 22.0» и методы статистической обработки, повышающие обоснованность выводов в психологических исследованиях за счет использования вероятностей логики и вероятностных моделей.

Объект: учебная деятельность старших подростков.

Предмет: саморегуляция как фактор успешности учебной деятельности.

Цель исследования: изучение саморегуляции как фактора успешности учебной деятельности старших подростков. Выявление влияния и взаимосвязи личностных параметров с уровнем саморегуляции.

Научная новизна исследования:

- показаны базовые особенности личности, необходимые для развития осознанной саморегуляции учитывая характер развития мотивации учебной деятельности старших;
- показаны направления в разработке методов коррекции, психологической поддержки при формировании базовых личностных качеств и осознанных мотивов старших подростков.

Практическая значимость исследования: Разработаны методические рекомендации по коррекции базовых личностных качеств и жизненных ценностей старших подростков, психологической помощи при формировании отдаленных жизненных целей. Результаты апробированного комплекса психодиагностических методик могут быть использованы для диагностики личностных качеств старших подростков как основы для формирования смысло-жизненных ориентаций и как дальнейшего изучения личностно-профессиональных смыслов учебной деятельности. Учителя школ и других общеобразовательных учреждений могут использовать личностно-смысловую направленность учебной деятельности в процессе применения инновационных методов активного обучения.

Данные исследования могут быть включены в тренинговые школьные занятия, а также учебные практические курсы для будущих педагогов по «Психологии личности», «Педагогической психологии», «Психологии понимания», «Психологии развития».

SUMMARY

The dissertation of Abdykaimova Svetlana Yurievna on the topic: “Self-regulation as a factor in the success of the educational activities of older adolescents”, written for the degree of candidate of psychological sciences in the specialty: 19.00.07 - pedagogical psychology.

Key words: self-regulation, older teenagers, educational activity, success of activity, educational motivation, self-determination.

Research methods: In accordance with the purpose and objectives of the study, the following methods were used. When writing this work, the bibliographic method was used, during which the analysis and systematization of the material characterizing the subject of research is carried out.

The second method that was used in this work was psychodiagnostic, which allows us to empirically test our hypotheses using psychodiagnostic methods.

The third method was the method of psycho-correction. The implementation of this method was carried out with the help of a psychoprophylactic program developed by us, aimed at developing self-regulation and improving the performance of high school students.

Also in the work were applied mathematical methods of data processing using the computer program "IBM SPSS Statistics 22.0" and statistical processing methods that increase the validity of conclusions in psychological research through the use of logic probabilities and probabilistic models.

Object: educational activity of older teenagers.

Subject: self-regulation as a factor in the success of educational activities.

The purpose of the study: the study of self-regulation as a factor in the success of the educational activities of older adolescents. Identification of the influence and relationship of personal parameters with the level of self-regulation.

Practical significance of the study:

Guidelines for the correction of basic personal qualities and life values of students, psychological assistance in the formation of long-term life goals have been developed. Teachers of universities and other educational institutions can use the personal-semantic orientation of educational activities in the process of applying innovative methods of active learning.

These studies can be included in the training courses "Psychology of Personality", "Pedagogical Psychology", "Psychology of Understanding", "Psychology of Development".

Ченеми 60x84 1/16. Офсеттик басуу
Офсеттик кагаз. Көлөмү 1,5 п.л.
Нускасы 100.

Ж.И. «Сарыбаев Т.Т.»
Типографиясында басылып чыкты

720040, Бишкек ш., Манас көч, 101.
+996 708 05 83 68